

Володимир ФАДЄЄВ, кандидат філософських наук,
завідувач відділу філософських проблем етносу та нації,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
02000, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
<https://orcid.org/0000-0002-0890-1239>

ВІДДІЛ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ ЕТНОСУ ТА НАЦІЇ: У НАПРЯМКУ ДО МІЖДИСЦИПЛІНАРОНОГО СИНТЕЗУ

Соціально-філософське осмислення етнічних і національних процесів завжди викликало інтерес співробітників Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Звісно, неперепутний зв'язок цієї проблематики з питаннями суспільно-політичного розвитку істотно позначався на тому, як і виходячи з яких світоглядних позицій науковці проводили свої дослідження. Перші розвідки з цієї проблематики здійснювали ще за радянських часів, щоправда, під потужним тиском ідеології марксизму-ленінізму, і були вони спрямовані на сумнозвісну боротьбу з «українським буржуазним націоналізмом» заради «торжества ідеології інтернаціоналізму в Україні». В Інституті філософії цей напрямок досліджень розробляли у секторі теоретичних проблем удосконалення національних відносин, першим завідувачем якого був В. Євдокименко, відомий своїми тенденційними, хоча й інформативними працями з цієї проблематики. Для українських інтелектуалів, здатних читати «поміж рядків», ці просякнуті радянською ідеологією тексти надавали можливість для ознайомлення зі змістом тих праць українських філософів та мислителів (М. Грушевський, М. Костомаров, П. Куліш, Д. Чижевський та ін.), які з ідеологічних причин потрапляли до «спецхрану» і були майже недоступні для читацького загалу. Кардинальним чином ситуація змінилася лише із здобуттям Україною незалежності, коли етнонаціональну проблематику почали розглядати у радикально іншому ідейно-політичному ключі.

1990-ті роки відзначила реорганізація не лише філософських досліджень, а й самої структури Інституту філософії. 1992 року відділ філософських проблем суспільно-історичних процесів перетворено на відділ соціальної філософії, в рамках якого з'являється сектор філософії і соціології етносу і нації під керівництвом кандидата філософських наук Бориса Васильовича Попова. Коло соціально-філософської проблематики значно розширюють і змінюють. У поле уваги дослідників потрапляють питання, які впродовж тривалого часу перебували на периферії або ж їх розглядали у суто критичній площині — національне будівництво, етноідентичність, національне самовизначення тощо. Впродовж наступних років за матеріалами планових тем групи дослідників було опубліковано низку колективних монографій: «Етнос і соціум» (1994), «Життя етносу» (1997), «Нація серед націй: смисли і значення» (1999), «Етносоціальні трансформації в Україні» (2003).

В травні 2005 року на базі цієї групи науковців було створено сектор (з 2010 року — відділ) філософських проблем етносу і нації, керівником якого було призначено В. Фадеєва. До складу сектора також увійшли В. Багінський, Т. Гук, М. Мокляк, О. Нельга, Г. Носова, Б. Попов. Головним напрямком роботи співробітників стала розробка нового та вдосконалення наявного теоретико-методологічного інструментарію вивчення етнічних і національних процесів. Співробітники відділу працювали над темами, пов'язаними з різними соціально-філософськими та загальнотеоретичними проблемами дослідження етнічності, з порівняльним аналізом розроблених вітчизняними та зарубіжними дослідниками підходів щодо її вивчення. Міждисциплінарний характер роботи науковців та поєднання у своїх розробках напрацьовань різних соціальних дисциплін дістали вираження у реалізації планових тем відділу та низки проєктів за цільовою тематикою.

Першою науково-дослідницькою роботою, реалізованою співробітниками підрозділу, стало дослідження за темою «Національні, соціально-політичні та культурні практики за умов глобалізації» (II квартал 2005 — III квартал 2006), що було розпочато ще у відділі соціальної філософії. Метою роботи був систематизований аналіз впливу глобалізаційних перетворень на соціокультурні, соціально-політичні та національні практики, їхні безпосередні та опосередковані наслідки, а також філософсько-методологічні засади розв'язання соціальних і політичних проблем у сучасному світі. В процесі його здійснення було реконструйовано еволюцію теорії соціальної практики і знайдено, враховуючи актуальний етап її розвитку, «точки дотику» між підходами щодо концептуалізації соціальної практики та наявними соціально-політичними і культурними змінами. За результатами роботи над цією темою 2008 року було надруковано колективну монографію «Соціальні практики в глобальному вимірі».

Наступні науково-дослідницькі роботи відділу розвивали обраний напрям дослідження, роблячи наголоси на окремих питаннях, дотичних етнонаціональній проблематиці. Зокрема в темі «Національна ідентичність пізньомодерної доби: соціальні стереотипи та стратегії ідентифікації» (IV квартал 2006 — III квартал 2009) увагу дослідників було зосереджено на аналізі фундаментальних характеристик пізнього модерну та його впливу на національну ідентичність, а також на винайденні адекватного теоретико-методологічного інструментарію дослідження останньої, з огляду на актуальні зміни умов її формування. Спроби вдосконалити існуючий теоретико-методологічний інструментарій дослідження етнічності було здійснено у темах «Етнічність в структурі соціокультурних відмінностей» (IV квартал 2009 — III квартал 2012) та «Етнічний вимір соціокультурних перетворень» (IV квартал 2012 — III квартал 2015). Пропонований в рамках цих робіт підхід виходить з того, що етнічна та національна належності є одними з багатьох форм соціокультурної ідентифікації, що, актуалізуючись за певних умов, відіграють роль організаційної оболонки при налагодженні специфічної (етнічної чи

національної) форми соціального зв'язку. Отже, в поле дослідницької уваги потрапляли процеси актуалізації етнічності в певному соціокультурному та історичному середовищі. На відміну від поширених сьогодні досліджень національної ідентичності, що займаються часто-густо соціально-психологічними та ідеологічними питаннями, в дослідженнях відділу значно більший наголос робили на вивченні соціальної структури та чинників, що впливають на власне процеси ідентифікації. Зазначений підхід знайшов своє втілення у колективній монографії співробітників відділу «Етнічний вимір соціоструктурних перетворень» (2016).

У червні 2016 року відділ поповнили нові науковці, що помітно посилило його науково-дослідницький потенціал. До відділу приєдналися С. Грабовський, М. Кисельов, В. Куплін, а згодом — О. Кисельов. В оновленому складі співробітники відділу реалізували науковий проєкт «Соціокультурні засади осмислення етнічних процесів» (2015–2018), присвячений дослідженню впливу соціальних і культурних чинників на сприйняття, оцінювання і концептуалізацію етнічності в різних історичних і соціальних контекстах. Результати роботи було висвітлено у колективній монографії «Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси» (2019). Впродовж останніх років (2018–2021) відділ розробляв тему «Національна пам'ять за умов суспільних перетворень», що мала на меті реалізацію низки теоретичних завдань: аналіз підходів щодо вивчення національної пам'яті, дослідження зв'язку між колективною пам'яттю та репрезентаціями минулого в історіографічних працях, визначення ролі колективних комеморативних практик тощо. Особливу увагу дослідники приділили аналізу взаємозв'язку історичної пам'яті та наукової історіографії, становленню національного історичного наративу та впливу суспільно-політичних чинників на національну пам'ять.

Наприкінці 2021 року співробітники відділу розпочали реалізацію нової наукової роботи «Національне уявне як чинник соціальної інтеграції», в якій планують дослідити, яким чином наявні ціннісно-сміслові засади та морально-етичні настанови, а також пов'язані з ними уявлення, за допомогою яких члени національної спільноти усвідомлюють та осмислюють власне існування у суспільстві, впливають на процеси соціальної інтеграції. Являючи собою ціннісно-сміслову тло або фонове розуміння, національне уявне уможливорює спільні практики та породжує відчуття співпричетності й солідарності всередині спільноти. Реалізація цього наукового проєкту дасть змогу дослідити та визначити умови становлення та розвитку політичних ідеологій, проаналізувати виникнення і трансформації національної ідентичності тощо.

Крім виконання планових науково-дослідницьких робіт, у відділі проводять дослідження за цільовою тематикою: «Прогнози соціокультурного розвитку українського суспільства в контексті глобалізації» (2008), «Ціннісно-нормативні засади регулювання міграційних процесів: українські перспективи і європейський досвід» (2009), «Форми соціальної інтеграції за

умов структурних перетворень в Україні» (2010), «Соціогуманітарні чинники просторового розвитку України: ціннісно-сміслові засади національної стратегії» (2019). Також співробітники відділу беруть участь у підготовці аналітичних матеріалів та експертних висновків для органів державної влади, публікують статті та індивідуальні монографії, ведуть активну викладацьку та просвітницьку діяльність, беруть участь у проведенні конференцій, «круглих столів» та інших наукових заходів.

**ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ,
ПІДГОТОВАНИХ СПІВРОБІТНИКАМИ ВІДДІЛУ:**

- Етнос і соціум* (1993). За ред. Б.В. Попова. К.: Наукова думка.
- Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посібник* (1997). За ред. Б.В. Попова. К.: Либідь.
- Феномен нації: основи життєдіяльності* (1998). За ред. Б.В. Попова. К.: Товариство “Знання”.
- Нація серед націй: смисл і значення* (1999). За ред. В.О. Ананьїна, Б.В. Попова. К.: КВІУЗ.
- Етносоціальні трансформації в Україні* (2003). За ред. Б.В. Попова. К.: Український Центр духовної культури.
- Національна ідея і соціальні трансформації в Україні* (2005). За ред. Попова Б.В. — К.: Український Центр духовної культури. — 328 с.
- Соціальні практики в глобальному вимірі* (2009). За ред. Б.В. Попова К.: Інститут філософії НАНУ.
- Фадєєв, В.Б. (2009). *Соціокультурні тренди та українські перспективи*. К.: СтилоС.
- Етнічний вимір соціоструктурних перетворень* (2016). За ред. В.Б. Фадєєва. К.: Інтерсервіс.
- Носова, Г.Ю. (2016). *Невизначеність соціального процесу: навколо ідентичності*. К.: СтилоС.
- Грабовський, С.І. (2017). *Драматичні сюжети українського націотворення: виклики та відповіді*. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.
- Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси* (2019). За ред. В.Б. Фадєєва. К., Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.